

W najnowszym, 148 numerze „Didaskaliów”

#METOO W TEATRZE

#metoo i Troubleyn/Jan Fabre. List otwarty do Jana Fabre’a i Troubleyn

Prawo do odpowiedzi. Odpowiedź Troubleyn i Jana Fabre’a

„List otwarty do Jana Fabre’a i Troubleyn”, sygnowany przez (dawne) pracownice(-ków) i stażystki(-stów) zespołu Troubleyn, powstał w reakcji na telewizyjny wywiad z Janem Fabrem, w którym słynny reżyser i choreograf stwierdził, że ruch #metoo niszczy relację między reżyserem/choreografem i aktorem/tancerzem. List ujawnia opresyjność metod pracy reżysera, przypadki molestowania seksualnego, wykorzystywania pozycji zawodowej i symbolicznej w budowaniu struktury władzy opartej na przemocy. Podpisani pod listem sytuują zachowania Jana Fabre’a w szerszym kontekście działalności Troubleyn, mówiąc m.in. o złej sytuacji ekonomicznej performerów i performerek, sprzyjającej seksistowskim nadużyciom.

Prawo do odpowiedzi. Odpowiedź Troubleyn i Jana Fabre’a

„Ubolewamy nad tym atakiem za pośrednictwem mediów, bo przyjmuje on postać niesprawiedliwego publicznego procesu. Jan Fabre zostaje publicznie upokorzony bez możliwości obrony, na podstawie anonimowych relacji i oskarżeń, które trudno zweryfikować” – pisze w odpowiedzi na „List otwarty...” Jan Fabre i Troubeyn. Autorzy odpierają ataki, tłumacząc, że: „Jan ma silną osobowość i bezpośredni styl reżyserowania (...) Każdy proces artystyczny może czasem prowadzić na obszary drażliwe: to, co dla jednego aktora czy tancerza jest całkowicie akceptowalne, dla innego może takie nie być”. Zaprzeczają jakoby w teatrze nie było żadnych rozwiązań zabezpieczających pracowników przed „niestosownymi zachowaniami” oraz wzywa do spokojnej dyskusji.

Marta Keil. My też

Marta Kail uznaje opublikowanie listu otwartego byłych i obecnych performerek i performerów współpracujących z Troubleyn Jana Fabre’a za jedno z najważniejszych wydarzeń krytycznych w sztuce ostatnich lat. Autorka przekonuje, że przyzwolenie na przemoc w instytucji wynika z „mitu wybitnego artysty, który ma specjalne prawa, bo stoją za nim piękne idee”. Keil podkreśla, że mit ten jest legitymizowany przez środowisko artystyczne w imię błędnie rozumianej wolności twórczej i przekonuje, że odpowiedzialność za przemocowe relacje w świecie sztuki spoczywa także na „piszących (...), zapraszających

na festiwalu, przyznających nagrody, budujących pozycję danego twórcy czy twórczyni bądź instytucji i lekceważących dochodzące (...) niepokojące sygnały”. Keil wyraża nadzieję, że pokłosiem rozważań wokół listu związanych z Troubleyn będzie zadanie pytania, do kogo należy publiczna instytucja sztuki.

ARTYŚCI W PRACY

Wciąż nowe impulsy. Z Sonią Roszczuk rozmawia Monika Kwaśniewska

„Czuję się podmiotowo, kiedy współtworzę tekst, jestem wpisana jako autorka i dostaję tantiemy – jak w „Henriecie Lacks”. Większość osób chyba postrzega tworzenie tekstu podczas improwizacji na próbach jako jeden z obowiązków aktora. Od aktorów coraz więcej się wymaga, coraz częściej bywamy współautorami spektaklu: tworzymy scenariusz, wpływamy na konstrukcję spektaklu, wykonujemy dużo pracy poza próbami. To jest zupełnie inny system pracy niż ten, który panował jeszcze kilkanaście lat temu. Wydaje mi się jednak, że aktorzy muszą sami walczyć o własną podmiotowość” – mówi Sonia Roszczuk, poruszając jednocześnie wiele innych zagadnień dotyczących swojej edukacji i pracy, zarówno jako aktorki etatowej, jak i freelancerki.

RAJKOWSKA

Zuzanna Berendt. Jednak skuteczne. Performanse Joanny Rajkowskiej

Artykuł Zuzanny Berendt poświęcony jest dwóm performansom Joanny Rajkowskiej: „Hello” (2004) i „Basi” (2009). Punktem wyjścia jest krytyczne odniesienie się do tego, w jaki sposób Rajkowska w swoim autodykursie posługuje się kategorią słabości. Autorka podejmuje analizę strategii artystki, jakimi posługuje się ona, aranżując relację pomiędzy swoim działaniem a widownią. Berendt stosując teorie performatywności autorstwa między innymi Peggy Phelan i Eriki Fischer-Lichte, dowodzi, że filmowe rejestracje performansów dostępne na stronie artystki są świadectwem raczej jej siły i skuteczności niż deklarowanej w wywiadach i opisach projektów słabości.

ZWIERZĘTA W TEATRZE

Dorota Semenowicz. Zabawa w rzeź

W 1985 roku grupa Magazzini Criminali pokazała przedstawienie „Genet a Tangeri” w czynnej rzeźni i wpiła w jego ramy zabicie konia. Spektakl wywołał we Włoszech wielki skandal. Autorka rekonstruuje dyskusję prasową wokół spektaklu, śledzi jej zmienną dynamikę i jej konsekwencje zarówno w dyskursie publicznym, jak i historii zespołu

(niezwykle wówczas we włoskim teatrze cenionego). Relacjonując to wydarzenie, pokazuje paradoksalność całej sytuacji: zarówno dokonanego na zespole linczu, jak i złożoność samego wydarzenia. Przywołuje także wydarzenia „pokrewne” zmuszające do postawienia pytań o relację między etyką a estetyką, fikcją i rzeczywistością.

Marcelina Obarska. O ciele i mięsie. Zwierzęta Romeo Castellucci

Autorka podejmuje próbę stworzenia perspektywy krytycznej wobec silnej autonarracji reżysera. Sceptycyzm w odniesieniu do charakterystycznej poetyki Romea Castellucci odsonił materialistyczny wymiar jego teatru, w świetle którego takie pojęcia jak relacyjność, nierozróżnialność, prosta obserwacja czy oddanie pola ożywiły się i poprowadziły do otwartej, wyzwolonej spod jarzma reżyserskiego dyskursu analizy w modusie „głośnego myślenia”. W pracy połączyła się postantropocentryczna myśl inspirowana Donna Haraway, łagodność stosunku do zwierząt Jacques’a Derridy oraz Deleuziański ogląd dzieła sztuki w całej jego relacyjnej złożoności.

CIAŁO JAKO MEDIUM

Małgorzata Sugiera. (Nie)obecność: Rimini Protokoll i granice poznania

Autorka opisuje doświadczenie uczestnictwa w performansie Rimini Protokoll „Nachlass/Pièces sans personnes”, w którym centralnym motywem jest brak cielesnej obecności wykonawców. Hybrydyczna instalacja niemieckiej grupy teatralnej skłania autorkę do zastanowienia się nad zmianami sposobów partycypowania oraz kategorią obecności w sztuce performans. Prześledzenie historii zmian relacji pomiędzy widzami a aktorami w medium teatru oraz między uczestnikami (w tym wykonawcami-performerami) w performansach artystycznych pozwala uwidocznić wpływ technologii na doświadczenie, rodzaj uczestnictwa i perspektywę odbiorców. Autorka rozważa, na ile „żywa” sztuka performansu, będąca spadkobiercą tradycyjnego teatru, pozostaje uwikłana w podtrzymywanie typowego dla Zachodu porządku wiedzy, który jedynie na pierwszy rzut oka kontestuje.

Justyna Stasiowska. Być jak Łajka – odbiór dźwięku jako allopojetyczna pętla feedbacku

Artykuł przywołuje historię wpływu perspektywy cybernetyki na nauki humanistyczne, wskazując, że tak językoznawstwo, jak i performatyka pominęły obecne w matematycznym modelu komunikacji pojęcie *noise*. Sytuacja określana jako *noise* to moment

przebudźcowania odbiorcy. Autorka stawia tezę, że tego rodzaju sytuacje pozwalają wyjaśnić sposób oddziaływania dźwiękiem. Dlatego proponuje metodologię, która rewiduje koncepcję autopojetycznej pętli feedbacku, określającej charakter relacji pomiędzy widzem a performerem w „Estetyce performatywności” Eriki Fischer-Lichte przy pomocy koncepcji „allopjetyczności”. Celem jest ukazanie relacji odbiorcy z technologią reprodukcji dźwięku jako sytuacji dostrajania się i wzajemnego pasożytowania. Umożliwi to badanie performansów, w którym dźwięk stanowi niezauważalny przez odbiorcę bodziec.

REPERTUAR

Julia Kowalska. Przyjemny wieczór w teatrze i serce patriarchatu

Julia Kowalska recenzując spektakl „Cud albo Krakowiaki i Górale” w reżyserii Michała Zadary, zwraca uwagę na potencjał przestrzeni gdyńskiego Teatru Muzycznego, który corocznie pełni funkcję bazy Festiwalu Polskich Filmów Fabularnych, goszcząc m.in. uczestników gal otwarcia i zamknięcia festiwalu. Kowalska, konstatując elitarność gdyńskiej sceny (na co wpływ ma też postawa publiczności), pokazuje jak trafnie została ona rozpoznana i obnażona przez twórców przedstawienia i na wielu poziomach rozbrojona. Autorka przygląda się inscenizacji libretta Wojciecha Bogusławskiego z perspektywy genderowej, doceniając zduplikowanie postaci Basi na dwie alternatywne kreacje i postawy. Jednak zdaniem Kowalskiej, zawarta w spektaklu krytyka patriarchalnego układu sił jest miejscami zbyt banalna i niewystarczająca.

Krystyna Duniec. Wyrwać się z pułapki nierzeczywistości

Krystyna Duniec recenzuje spektakl Katarzyny Szyniery „Pożar Reichstagu” (Bałtycki Teatr Dramatyczny im. Juliusza Słowackiego, prem.: 24.03.2018). Autorka rozpoczyna tekst od usytuowania siebie jako badaczki, a tym samym krytycznej obserwatorki mechanizmów i tendencji myślowych obecnych w kapitalistycznej rzeczywistości. Punktem wyjścia do opisu spektaklu staje się przeprowadzona w Rzeszowie w ramach OUPIK debata dotycząca nacjonalizmu, w której udział wzięli aktywni działacze Młodzieży Wszechpolskiej, lewicowi badacze i artystka. Autorka analizuje drugą część spektaklu, w którym przywołano rzeszowską debatę, w kontekście podstaw resentymentu współczesnego polskiego nacjonalizmu.

Zuzanna Berendt. O czym milczy pieśniarka narodu

Zuzanna Berendt recenzuje spektakl Wiktora Rubina i Jolanty Janiczak „O mężnym Pietrku i sierotce Marysi. Bajka dla dorosłych” (Teatr Polski w Poznaniu, prem.: 27.10.2018). Autorka poddaje analizie strategię wykorzystane przez twórców do opowiedzenia o relacji Marii Konopnickiej i Marii Dulębianki. Opisuje umieszczone w spektaklu sekwencje wideo, elementy scenografii oraz dobór postaci, koncentrując się na kreacji głównych bohaterek. Zuzanna Berendt przygląda się również sposobowi, w jaki historia Konopnickiej i Dulębianki została osadzona we współczesnym dyskursie dotyczącym praw osób LGBTQ.

Julia Niedziejko. Kontrola moralności

Julia Niedziejko recenzuje „Sean powie parę słów o sobie ” Wojciecha Pustoły, Waldemara Rapiora i Wojtka Ziemińskiego (Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego w Warszawie, prem.: 27.03.2018). Autorka opisuje niekonwencjonalną formułę wydarzenia, jego performatywny charakter i strukturę oddającą część sprawczości w ręce widzów i widzek. Niedziejko zastanawia się czy decydują oni(-e) o przebiegu performansu czy raczej zostają podporządkowani(-e) odgórnie narzuconym regułom. Píše, że „szczególnie ciekawe w tym projekcie wydało mi się funkcjonowanie w paradoksalnej sytuacji jednoczesnego sprawowania władzy i bezdyskusyjnego posłuszeństwa wobec niej”.

Dominika Bremer. Społeczeństwo spektaklu

Dominika Bremer recenzuje spektakl Agnieszki Jakimiak i Mateusza Atmana „Gala '68. Wolność to luksus” (Teatr Nowy im. Kazimierza Dejmka w Łodzi, prem.: 11.09.2018). Autorka odczytuje propozycje twórców jako przewrotny i satyryczny komentarz do problemu zawłaszczania emancypacyjnych i rzekomo rewolucyjnych treści przez społeczeństwo spektaklu, co doprowadza do neutralizacji problemów dużej wagi i normalizuje różnice społeczne. Odwołując się do teorii spektaklu Guya Deborda, Bremer zastanawia się, jakie przejawy polskiej rzeczywistości wpisują się w diagnozę Jakimiak i Atmana.

Karolina Habryło. Nie będzie gorzej tylko niesporczakom

Recenzja ze spektaklu „Polacy wyjaśniają przyszłość” w reżyserii Wojtka Ziemińskiego (Nowy Teatr w Warszawie, prem.: 20.09.2018). Krótkie, ale intensywne przedstawienie powstałe w ramach cyklu „Teatr 2118” ma charakter koncertu, na którym wygenerowane zostają różne wizje przyszłości. Nietuzinkowa forma jest atrakcyjna w odbiorze, ale przy tym utrudnia wysłowienie doświadczenia wyniesionego z wizyty w Nowym Teatrze w Warszawie.

Monika Kwaśniewska. „Każdy tkwi w swojej scenie”

Recenzja spektaklu „Czarne papugi” z Teatru im. Juliusza Słowackiego w Krakowie (prem.: 16.06.2018). Monika Kwaśniewska pisze, że spektakl ten: „bardzo się różni od pozostałych realizacji Michała Borczucha, Tomasza Śpiewaka, Doroty Nawrot oraz Bartosza Dziadosza i współpracujących z nimi aktorek i aktorów (...) w sezonie 2017/2018. (...) Można go pewnie uznać za spektakl nieudany i nieukończony... Mnie to niedomknięcie i surowość jednak intryguje i uwodzi. Otwiera bowiem na coś, co najłatwiej chyba nazwać doświadczeniem – osobistym, wspólnym, a ponadto poddawany nieustannie (auto)analizie”. Autorka opisuje towarzyszący realizacji spektaklu projekt badawczy prowadzony m.in. w szpitalu psychiatrycznym w Kobierzynie. Analizuje też połączenie materii filmowej i teatralnej oraz ich wpływ na sytuację i percepcję widza.

Kinga Kurysia. Wszyscy jesteśmy misiami koala

Recenzja „Chinki” – debiutu Klaudii Hartung-Wójciak z TR Warszawa (prem.: 29.06.2018). Według Autorki spektakl to „jedna z bardziej świadomych systemowo wypowiedzi o polityczności teatru i jego społecznej niemocy”, więc tym bardziej zastanawiający jest deficyt odnoszących się do niego recenzji oraz komentarzy. Kurysia analizuje spektakl, przywołując uruchomione w nim konteksty, które omawia, umożliwiając czytelnikowi pogłębiony wgląd w przedstawienie, uwypuklając przy tym jego gorzki i krytyczny wydźwięk.

Maryla Zielińska. Dzikość ciała

Maryla Zielińska recenzuje spektakl „Thriller” Anny Smolar, Pawła Sakowicza i Soni Roszczuk (Nowy Teatr w Warszawie, prem.: 24.10.2018) rozpoczyna od zaznaczenia skrepowania widza w pozornie komfortowej przestrzeni. Kłopotliwość wynika nie tylko z jaskrawych, rażących świateł, ale i bezpośredniej ekspresji aktorów. Zielińska zwraca uwagę na proces powstawania spektaklu: spotkań twórców z młodzieżą szkolną i rozmów dotyczących kontaktu z ciałem. Zielińska stwierdza, że przebieg spektaklu polega głównie na fizycznej, pozbawionej nachalnych znaczeń, eksportacji ciał performerów w pozbawionej scenografii przestrzeni. Środki te mają stanowić przeciwwagę dla ideologizacji ciała i wszechobecnego zawstydzania.

Beata Kustra. Polacy z Polski, czyli elementarz naszych stosunków do obcych

Autorka opisuje spektakl „Lawrence z Arabii” w reżyserii Weroniki Szczawińskiej z Teatru Powszechnego w Warszawie (prem.: 22.06.2018). Punktem, wokół którego koncentruje się

uwaga recenzentki, jest specyficzne wykorzystanie aktorów oraz rozgrywane przez nich stereotypy na temat obcokrajowców. Kustra przygląda się również procesowi tworzenia opisywanego spektaklu przez Szczawińską, jej interdyscyplinarnym metodom pracy z artystami i konsekwentnemu konstruowaniu przedstawienia scenicznego na podstawie rezultatów pracy warsztatowej.

TANIEC

Karolina Wycisk. Tryb choreografowanej uważności

Karolina Wycisk recenzuje trzy premiery „Centrum w procesie” („Królowa wody” Marii Stokłosy, prem.: 13.09.2018; „CISZA” Izabeli Chlewińskiej, prem.: 14.09.2018; „Uncannings” Magdaleny Ptasznik, prem.: 11.09.2018). Rozpoczyna tekst od przywołania też z artykułu „Jak chcemy dzisiaj pracować?”, w którym Jeroen Peeters zastanawia się nad pozycją choreografa i pracy choreograficznej nie tylko w obszarze sztuki, ale również szeroko rozumianej nauki i wiedzy. Operując zaproponowanymi przez Peetera rozpoznaniem, Wycisk opisuje przedstawienia, zastanawiając się nad możliwościami zmiany dotychczasowych formuł mówienia o choreografii.

Radosław Pindor. Na ostrych zakrętach

Pomiędzy 6 a 27 października w Ośrodku Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora CRICOTEKA w Krakowie odbył się program taneczny „Rollercoaster. Kolekcjonerzy wrażeń”. Autor przygląda się siedmiu spektaklom, które w zamyśle kuratorów projektu obrazują człowieka ponowoczesnego. Poprzez różnorodność form teatralnych i wykorzystanych konwencji wizualnych wysnuta zostaje refleksja na temat obrazu człowieka ponowoczesnego inspirowana rozróżnieniem typów osobowości Zygmunta Baumana.

ZAGRANICA

Katarzyna Osińska. Wołga, Wołga... i sztuka

Katarzyna Osińska opisuje X Międzynarodowe Biennale Sztuki Współczesnej w Szyriajewie (14.08 – 14.10.2018). Autorka rozpoczyna tekst od przyjrzenia się historii Państwowego Centrum Sztuki Współczesnej oraz jego odnóg w różnych miastach, w szczególności instytucji w Samarze, która jest organizatorem opisywanego Biennale. Następnie Osińska opisuje działania powstałe w wyniku rezydencji artystycznej pod hasłem „Likowanije/Glee”. Zwraca uwagę na fakt, że hasło wywoławcze prac artystycznych „można było odebrać jako próbę odwrócenia uwagi artystów od kwestii politycznych”. Osińska opisuje kolejne elementy

(performanse i instalacje) będące składowymi wspólnego projektu zaproszonych do pracy artystów i artystek, tzw. Nomadic Show.

Katarzyna Tórz. Operacja na otwartym sercu. Teatr Susanne Kennedy

Tekst skupia się na dwóch spektaklach niemieckiej reżyserki Susanne Kennedy – „Women in Trouble” z berlińskiej sceny Volksbühne oraz „Selbstmord-Schwestern / The Virgin Suicides” z monachijskiego Kammerspiele. Na początku Tórz przedstawia podstawowe fakty na temat działalności teatralnej i zainteresowań artystki. Analiza dwóch spektakli uwydatnia założenia twórczości Kennedy, ogarnięte nadrzędnym badaniem „stawania się” kimś w kontekście posthumanistycznego świata.

Susanne Kennedy. Nieskończona gra w stawanie się

Manifest Susanne Kennedy, reżyserki związanej aktualnie z berlińską sceną Volksbühne, wyraża niejednoznaczność performatycznego procesu „stawania się”, który jest nadrzędnym tematem jej spektakli. Autorka poprzez formę tekstu i nawiązania do poetyki Antonina Artauda oraz jego koncepcji teatru okrucieństwa, kieruje filozoficzno-artystyczną refleksję na temat posthumanizmu.

FESTIWALE

Małgorzata Jabłońska. Uformowani własnymi rękami

Tekst Małgorzaty Jabłońskiej jest podsumowaniem pierwszej edycji Programu Podyplomowej Samoformacji Aktorskiej, tj. projektu adresowanego do absolwentów wrocławskiej Filii Akademii Sztuk Teatralnych. Autorka przytacza beneficjentów programu, skupiając się przede wszystkim na działalności Teatru Grupa oraz Układu Formalnego, komentując specyfikę funkcjonowania obu formacji oraz opisując ich spektakle. Jabłońska uznaje Samoformację za bardzo obiecujący projekt.

Profesjonalni i niezależni. Z twórcami teatru Układ Formalny rozmawia Małgorzata Jabłońska

Wywiad Małgorzaty Jabłońskiej z twórcami Układu Formalnego. Przedmiotem rozmowy są relacje panujące w zespole, organizacja oraz metody pracy nad spektaklami, jak również realizowana przez teatr misja. Znaczny fragment poświęcony został przedstawieniom zrealizowanym w ramach Konkursu im. Jana Dormana „#enterorestes” i „#[+#@!?” (słowo na G)”. Artyści opowiadają o kulisach ich powstawania, współpracy z młodzieżą oraz szkołami.

To także rozmowa o społecznej funkcji teatru oraz o drodze do osiągnięcia artystycznej niezależności absolwentów aktorskich szkół.

Anna R. Burzyńska. Świat we wielu małych kawałkach

W relacji z tegorocznej edycji Międzynarodowego Festiwalu Sirenos w Wilnie Anna R. Burzyńska analizuje wybrane spektakle: „Woyzecka” w reżyserii debiutanta Antanasa Obcarskasa z Lietuvos nacionalinis dramos teatras, „Autonomię” Árpáda Schillinga z Valstybinis jaunimo teatras oraz ostatnie premiery Oskarasa Koršunovasa (przede wszystkim „Próby z jej życia” z Oskaro Koršunovo teatras – OKT). Zdaniem autorki, najlepsze inscenizacje festiwalu nie tylko celnie diagnozowały problemy zglobalizowanej współczesności, ale też za pomocą formalnych eksperymentów przekonująco oddawały zmiany sposobu percypowania rzeczywistości i działania w coraz bardziej wirtualnej przestrzeni świata.

Stanisław Godlewski. Bez dyskusji

Stanisław Godlewski rozpoczyna relację z tegorocznej edycji poznańskiego festiwalu Malta od próby rozczytania jego idiomu – „Skok w wiarę”. Zauważa przy tym, że „Malta od samych swych początków jest poligonem relacji pomiędzy sztuką a polityką w sferze publicznej”. Godlewski stwierdza, że program zaprojektowany przez Jana Lauwersa, lidera grupy Needcompany, Grace Ellen Barkey i Maartena Seghersa okazał się zbyt pojemny i nieprzemysłany. Autor zaznacza, że większość festiwalowych wydarzeń nie wchodziło w dialog z rzeczywistością społeczno-polityczną, traktując o najważniejszych toposach kultury zachodniej i utrzymując się w estetyce banału.

Katarzyna Lemańska. A który temat jest tylko dla dorosłych?

Relacja z 5. Przeglądu Nowego Teatru dla Dzieci, który odbył się 1–8 czerwca 2018 we Wrocławskim Teatrze Lalek. Według autorki mocnym punktem festiwalu były spektakle poruszające kwestie narodowościowe. Tegoroczny festiwal stał na bardzo wysokim poziomie pod względem rozwiązań inscenizacyjnych i technik animacji, a przy tym „odznaczał się ambitnym podejściem do trudnych tematów wspólnotowości, emigracji, tożsamości, także artystycznej”.

TEATR W KSIĄŻKACH

Małgorzata Leyko. Życie i śmierć są w mocy języka. Wokół „Procesów doktora Weicherta” Rafała Węgrzyniaka

W artykule na temat książki „Procesy doktora Weicherta” Rafała Węgrzyniaka (Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2017) autorka przybliżyła postać Michała Weicherta, krytyka teatralnego, działacza żydowskiego, reżysera teatralnego żyjącego w latach 1890–1967.

Leyko przytacza główne pola problemowe książki, która stara się zrehabilitować postać twórcy, przywołać jego nowatorski Teatr Młodych jako zapomniany element przedwojennej awangardy. Życiorys Weicherta każe zastanowić się nad powojennymi losami żydowskich twórców w ogóle i zachęcić do próby zweryfikowania historii ludzi w czasach Zagłady.